

DR. OLÁH JÁNOS
ny. főiskolai tanár
SZTE JGYPK
Szeged

A magyar nyelvről 1931-ben

Kazinczy Ferenc 1831-ben halt meg a nagy kolera járvány idején. A nagy nyelvújító, irodalmi vezér II. Józseftől remélte a korszerű társadalmi reformok megvalósítását. 1784-ben belépett a miskolci szabadkőműves páholyba. A szabadkőművesek a feudális rendszer ellenségei voltak. II. József a közoktatás államosítása során egyöntetűvé igyekezett tenni a közös, már nem felekezeti iskolákban a tanítás módját, anyagát, idejét. Gróf Török Lajos főigazgatója alatt Kazinczy lett a kassai tankerület elemi iskoláinak felügyelője. Mintegy 200 új iskolát állított fel. Nem tulajdonított nagy jelentőséget a német nyelv bevezetése előkészítésének, hiszen a tanterv már a nemzeti történet és földrajz elemeit is taníttatta. A felügyelői hivatalában ötödfélévig munkálkodott. Széphalmi birtokán lévő falusi nemesháza évtizedeken keresztül nevezetes középpontja volt irodalmunknak. A nyelvről írta: „A szépíró szabad hatalmú ura s törvényszabója a nyelvnek, a grammatikus, ha csak grammatikus, csak őre, rabja.”¹

Nemeskürty István írta róla: „Az irodalmi vezérséggel együtt ő vezette be az irodalmi klikkek napjainkig dühöngő, divatját. Nem bírta megállni, hogy a hozzá elküldött kéziratokba bele ne javítgasson, elképesztve ezzel a szerzőt...” Nemeskürty igen nagyra értékelte Kazinczynek egy 1808-ban német pályázatra küldött tanulmányát a magyar nyelvről és irodalomról, ugyanis Hager rendőrminiszternek az az ötlete támadt, hogy hirdessenek nemzetközi pályázatot: alkalmas-e a magyar nyelv a korszerű kultúra fogalmainak kifejezésére? Hager ezzel a magyar nyelv híveit akarta lejárítani. A bírálóbizottság tagjai német és cseh tudósok lettek. Kazinczy bebizonyította a magyar nyelv alkalmasságát a közigazgatás, kereskedelem, kultúra, ipar korszerű fogalmainak kifejezésére. Eredményt végül nem mertek hirdetni, az 1813-ban hivatalban lévő rendőrminiszter így határozott: „a korviszonyok ez ügynek tárgyalását nem teszik tanácsossá.”²

1931-ben az MTA szükségességét érezte, hogy sikraszálljon veszélyeztetett nyelvünk épségéért és szépségéért. Megalakította nyelvművelő bizottságát, hiszen egy nemzet legnagyobb kincse a nyelve. Ezt nem érinthetik pillanatnyi történelmi változások. A harcban nagy szerepet vállalt magára a Pesti Hírlap, mely egy kis könyvet jelentetett meg a magyar nyelvvel kapcsolatban, melynek minden sora a magyar nyelv érdekében tört lándzsát. A kötetben a kor híres nyelvészei, élükön dr. Négyesy Lászlóval (egyetemi tanár, a Nyelvművelő Szakosztály vezetője), közzölték gondolataikat mindenki számára érthető, hozzáférhető módon. A tudósok egymás nézeteit, szempontjait is megvitaták.

A kiadványt eljuttatták minden előfizetőnek, az iskoláknak, a könyvtáraknak és a hadseregnek. A Pesti Hírlap így ajánlotta a könyvecskét: „Kérjük az olvasót, szeresse, forgassa, lássa hasznát. Szeresse mindenképp előtt nyelvünket, védelmezze, harcoljon érte. Ne engedje, hogy ... országunk nyelve is csonka legyen.”³

A kötetet Kosztolányi Dezső, a nagy író szerkesztette. A bevezetőt (Használati utasítást) is ő írta. Elmondta: nyelvünk annyira egy velünk, hogy többnyire észre sem vesszük: A gyerekek már folyékonyan beszélnek, mikor közlik velük, hogy milyen nyelven beszélnek. Az író egy vidéki óvodában 170 gyereket kérdezett meg, hogy milyen nyelven beszélnek, csak egy

tudta, hogy magyarul, az apja tanító volt. Anyanyelvünk ösztönös. A közlési vágy tanít meg bennünket, hogy mikor és hogyan mondjunk valamit. Úgy beszélünk, mint ahogy lélegzünk. A nyelv ősi örökségünk. Bennünk lüktet, folytatja a múltat, és a jövőbe igyekszik. A nyelv nem mindig következetes, ésszerű. Következetessége is inkább lélektani, mint értelmi, így egy nyelvi jelenség jogos vagy jogtalan voltát nem szabad pusztán értelmünkkel eldöntenünk. Kosztolányi szerint a nyelvről mondhatjuk: „rendszer, de van benne örület.” Majd így folytatja: „Sok emberi örület, szeszély és következetlenség van benne, melyet csak a lélektan segítségével lehet megmagyaráznunk, értelemmel vajmi ritkán.”

Az emberiség nyelveit, ha csupán az értelem teremtette volna meg, akkor csak egy nyelv volna. Az indogermán népek ezt mondják: két emberek, mi: két ember. Mi azt gondoljuk, hogy amikor 2 embert mondunk, udvariasan feltételezzük, hogy mivel jeleztük, hogy több emberről van szó, az olvasó nem felejtí el ezt, mire a jelzett szó végére nem ér. Mégis mindkét megközelítés helyes, hiszen más szemléleti forma megnyilatkozásáról van szó. A nyelvünk állandóan hullámzik, mozog, változik, mert él, új igazságokat fogadtat el, melyek azelőtt képtelenségnek látszottak. A XVI. sz.-ban azt írták, félünk valami-n (és nem: valamitől), a XVIII. sz.-ban Faludi azt írta: aggódunk valami-ről (nem pedig: valami miatt). A nagy író szerint: a nyelv hatalmas kifejeződése egy nép lelkének, de van benne valami nagyon bensőséges. Léggöre meleg, szinte családi. Minden családban vannak szokások. Ami pedig szokás az erkölcsös is, a nyelvben is vannak szokások: így illik. Ez a nyelvhelyesség erkölcsé.

A könyvben van: A tiszta magyarság szótára is, mely az elburjánzott idegen szavak magyar megfelelőit sorakoztatja fel. Kosztolányi szerint az értekezletből, vitaestből, ankét lett. Az enyelgésből, dévajkodásból flirt stb. A mi nyelvünkben ezek a szavak nem gazdagodást jelentenek, hanem szegényedést. Az idegen szavak nem szépséghibák, hanem pörösenek a nyelv testén, melyek befelé is hatolhatnak, ennek pedig komoly következményei lehetnek. Minden idegen szónak nem lehet pontos magyar megfelelője, hiszen más környezetben született.

Kosztolányi persze kijelenti teljesen „tiszta” nyelv nincs, de a nyelvőrség nem jelent csendőrséget, csupán azt kívánja, hogy ne használjunk fölöslegesen idegen szavakat.

Négyesy László a magyar nyelv főbb jellemzőit mutatta be. Nyelvünk szívósan őrzi sajátosságait, fejlődő ereje élteti. Feltűnő a képzésmódok sokasága, egyetlen hangnyi alakítással ki tudjuk fejezni a történet folyamatosságát, kezdődését, hirtelen végbemenését (csörög, csördül, csörren). Hány gyakorító igénk van, hányféle kicsinyítő képzőnk! Milyen áldás a rövidségre nézve a mi ható igénk, műveltető igénk, birtokos névragozásunk, tárgyias igeragozásunk.

Legrégibb szöveges nyelvemlékünk a Halotti Beszéd, ezt ma is megértjük kis felvilágosítással, de ha a beszéd szövegezője feltámadna, nem értené meg a mai beszédet.

Nyelvünk őrzi a hangzók összhangjának törvényét, megkülönbözteti a hosszú és rövid magánhangzókat (kar-kár). Szótagjaink szeretnek mássalhangzókkal kezdődni, de nyelvünk nem szereti a mássalhangzók torlódását. A hangsúly mindig a szó első tagján van. Jellemzi nyelvünket a takarékoskodás a kifejező eszközökkel. Elve: nem mondani többet, mint ami elég. A magyar nem ragozza a jelzöt a főnévvel együtt. Szórendünk is sajátos. Legfőbb szó a mondatban az állítmányszó. Szókincsünk eredeti gazdagságát a nép nyelvében is tapasztalhatjuk. Háromféle versrendszer ritmikai lehetőségeit tudjuk megszólaltatni magyarul.

Zsirai Miklós a rokonainkról érkezett. Leírta, hogy mi magyarok évszázadokon át töprengtünk az atyafiság kérdésén, s mikorra a tudomány végre megtalálta a kérdés nyitját, a közvélemény idegenkedve fordult el tőle, nem mindenki találta szájíze szerint valónak. Mik a nyelvrokonság ismertetőjelei, bizonyítékai, tette fel a kérdést a professzor: azok az egyezések, amelyek egy ősi közösségre, egy közös alapnyelvre utalnak. Finnugor eredetű szavaink: névmások, a testrészek nevei, számnevek, a rokonság szavai, sok közös szavunk a természetet nevezi meg, sok cselekvést és állapotot vagy rokonságot jelöl. Ezek a szavak egy ősi körülmények között élő nép életét fejezik ki. A magyar nyelv nemcsak szavakat hozott magával, ha-

nem bizonyos szerkezeti sajátosságokat, elemeket is. A magyar nyelv a többi finnugor nyelvvel egyezően képezi a főnévi igenevet, a többes számnak is azonos a jele, a birtokviszonyt hasonlóan jelöli a magyar, az igeragozás egyforma.

Nyelvünk régi szavai ősi állapotot tükröznek, így közös örökségünk nem lehet akkora, mint a később szétszakadt nyelvcsaládoké. Kétszeres elismerés illeti a magyar nyelvet, melyet szerény környezetből emelt ki a magasabbra hivatottság ereje.

Tolnai Vilmos professzor a nyelvújításról írt. Elmondta, hogy a nyelvújítással kapcsolatban a legtöbb ember valamilyen furcsaságra, végeérhetetlen tollcsatákra gondol, s eszébe sem jut, hogy a szavak vitája mögött eszmék harca rejtőzött. Ugyanis a nyelv élete hű tükre a nemzet életének, amint ez megújul, meg kell újulnia annak is. Zavartalan időkben a nyelv lépést tart az étellel. A zavaros történelmi körülmények között bizony „rövid a magyar nyelvnek a lepedője.” A rövid nyugodt időszakokban egyes emberek pótolják a nyelv hiányait, szavakat kifejezéseket alkotnak, s Tolnai szerint, mint „a kertész, ráoltják a természetes nyelv ágaira, törzsére.” Ez a mesterséges fejlesztés a nyelvújítás. Megteremtője és igazolója a szükség. A nyelvújítás három feladatot vállal magára: nyelvbővítés, nyelvtisztítás és nyelvszépítés. A szerző mindegyikre bőségesen írt példát. Megállapította, hogy évtizedekre volt szükség, míg a közsokás megállapodott a megfelelő szókincsben, a nem életre való elemeket pedig kirostálta. Kb. 10000 szó hiányoznék a magyar nyelvből /1930-as évekről van szó/, mely nélkül életünk legfontosabb fogalmait sem tudnók megnevezni – írta Tolnai professzor. Másfél század törvényesítette a nyelvújítás szabályos és szabálytalan termékeit. Az utóbbiakról mondta egy nyelvtudós: „Haragudhatunk, hogy lettek, de örülünk annak, hogy vannak”. Nyelvújítás lesz mindig, ameddig irodalom lesz. A magyar nyelvújítás az egész nemzet szellemiségére ható mozgalom volt. A szerző szerint: „Talán csak a most folyó török nyelvújítás fog nemzetalakító hatásában mérkőzhetni vele.”

Nagy J. Béla, az MTA Nyelvművelő Szakosztályának előadója a kiejtésről fogalmazta meg gondolatait. Leírta, hogy a magyar nyelv szigorú rendet tart a magánhangzók közt, nem keveri őket össze-vissza. Pl. elmondja, hogy az e hang gyakoriságából eredő egyformaságot enyhíti az, hogy meghatározott esetekben a legtöbb magyar ember zártabb ajakkal ejti az e hangot, ezt persze a helyesírásban nem jelöljük. Olyan vidékek is vannak, ahol ö-t mondanak a zárt e helyett (pl. embör). Ezt persze az tudja igazán, aki pl. igazi szögedi.

Gombocz Zoltán egyetemi tanár a nyelv és a lélek összefüggéséről beszélt. Megállapította, hogy „Nyelvünk szinte elcsontosodott elnevezéseivel, szólásaival, a tágabb értelemben vett művelődéstörténetnek egyik legértékesebb forrása ... A magyar nyelvtörténet és a finnugor nyelvhasználat világánál meglevenedik az avatott nyelvész szeme előtt a magyar és a finnugor ősember egész lelki világa is, azok a kezdetleges embert jellemző sajátos gondolati formák, amelyekbe a sajátmagáról s a környező világról való megfigyeléseit foglalta”. Pl. az ősember a környező természet tárgyaiban magára ismert, a természet tárgyait megleveníti, megtölti a természetet saját lényével, vágyaival és szenvedéseivel. A hegynék lába, dereka, háta, gerince van. A felhők jönnek-mennek, a nap lenyugszik. A fölött, fölül, fölé mind a földből származtak. A mellett, mellől, mellé névtutó a mell-ből jön, vagy a -ben, -ből, -be vagy a bél „belsőrészt” jelölő szóból ered stb. Gombocz professzor meggyőzően bizonyította néhány példával tehát, hogy a nyelvtudomány milyen meglepő fényt deríthet a magyar lélek őstörténetére.

A szegedi Horger Antal néhány szavunk eredetét vizsgálta. A hölgy szót a hermelinből eredeztette. A bölömbika madárnév a bölénybikából való. Az andalog ige az Antal szóból származik. A kaján szó kapcsolatba hozható a Káinnal stb. Mindegyik eredeztetést precízen magyarázta meg.

Kertész Manó a magyar szóban a magyar múltat kutatta. Szegény legény kifejezésünk honvédő katonáink anyagi lehetőségeire utal. Ezt fejezi ki a „Se pénz, se posztó”, hiszen hány-

szor írták le a magyar vitézek panaszos leveleikben, hogy „Nem küldtek se pénzt, se posztót!”, miközben irigykedve néztek a jól táplált és fizetett külföldi zsoldosok tisztos ruháját. Az erdőben való cselekvésből származik az utat vág kifejezés. A sok van a röváson egy ősi elszámolási módot tükröz. Amit a vámon nyert, elvesztette a réven a külföldre marhát terelő pásztorok történeteit tükrözi. Cserben hagyja a hamis barát embertársát a cserzővargák világából való: ami a cserben marad, az bizony tönkremegy. Az elcsigázott ember a csigán való vialatás korából való. A cégéres gazember = az ember nyakában szégyentábla volt stb.

Zolnai Gyula egyetemi tanár a nemzeti öntudatot kereste a nyelvben. Raffay Sándor egy 1921-es kifakadását idézte: „Nálunk a nemzeti öntudat rongyolódott le a legjobban, sokkal jobban, mint a határaink”. Zolnai fájó szívvel értekezett a korában meghonosodott idegen szavak elburjánzásáról. Elmondta, hogy első egyetemi tanári fogadalmában arra esküdött, hogy tiszteletben tartja egyeteme önkormányzatát és kiváltságait. 14 évvel később már az egyetem autonómiájára és privilégiumaira kellett fogadalmat tenni. Kazinczyt idézte: „Az idegen szó tarkít, s elárulja szegénységünket, s a nemzeti büszkeséget igazságtalanul aláassa.”

Hoger Antal szegedi egyetemi tanár második írásában a magyar nyelvjárásokat vázolta fel. Elmondta, hogy a nyelv folyton változik ugyan, de nem változik egyformán az egész nyelvterület minden pontján. Az egyes nyelvjárási sajátosságok elterjedtségének földrajzi határát általában eléggé pontosan lehet meghatározni. Ezt meg is tette a professzor. A nyelvjárási sajátosságok lehetnek megőrzött régiségek vagy a külön fejlődés termékei. Vannak köztük fonetikai sajátosságok, pl. valamely köznyelvi hang hiánya: ízés (kíp, szomszíd stb.). A tájszavak háromfélék lehetnek, amelyek a köznyelvben teljesen ismeretlenek, amelyek ugyan léteznek a köznyelvben, de az adott vidéken egészen eltérő a jelentésük, amelyek a köznyelvi szavak hangalakbéli változatai. A professzor dicsérte Szinnyei József Magyar tájszótár kétkötetes munkáját.

Lotz János témája külföldi vélemények a magyar nyelvről volt. Idézzük mi is Herder (1744-1803) közismert ominózus mondását: „Ott élnek a magyarok a szlávok, németek, románok és más népek között a lakosság gyenge kisebbségéül és pár század múlva talán nyelvüket is alig lehet majd megtalálni (Wird man kaum ihre Sprache finden)” (1787-ben írta; nyilatkozatát rövidesen visszavonta: „kiváló írók akadtak Magyarországon II. József alatt.”)

Lotz a külföldiek véleményét 960-tól 1931-ig gyűjtötte össze. Csak egy gondolatot idézünk még. 1830-ban írta az angol Bouring: „A magyar nyelv messze áll, magában. Egészen sajátos módon fejlődik és szerkezete oly időkre nyúlik vissza, amikor a legtöbb most élő európai nyelv még nem is létezett.” (ehhez nem kell kommentár, de talán e cikk olvasója is látta valamelyik tv csatornán, hogy volt olyan időszak, amikor az angol nyelv majdnem teljesen kiveszett, most pedig a világ legfontosabb nyelve.)

A kötet „Bőségzaru” részében arról olvashatunk, hogy egy kétéves gyerek szókincse kb. 200 szó, a háromévesé kb. 600 szó. A héber ószövetségben 5642 szó fordul elő. Shakespeare nyelvében kb. 15000 szó van. Ne is soroljuk fel az összes adatot, de talán említsük meg, hogy Maday Gyula a debreceni nyelvjárás szókincseéből 120 szót talált a haladásra. Bánoczi József a különféle nyelvjárásokból 322 szót szedett össze a buta ember megjelölésére. Elgondolkodtató. hogy Lehr Albert 3000 szót írt össze a részeg emberről.

A könyv végül Balassa József: A helyes magyarság szótárával zárul, melyben összegyűjtötte kora leggyakrabban előforduló hibáit, vétségeit a magyar nyelv szépsége és a helyes magyarság szabályai ellen (kb. 70 oldal).

A Pesti Hírlap ajándék könyvéről elmondhatjuk, hogy nagyon szép munka: a kor tudományos eredményeit közli közérthető formában, nem vádolható nyelvi imperializmussal; kisebbségi érzéssel a nagyobb nyelvekkel szemben.

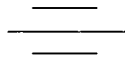
2008 a biblia éve volt, 2009 a Magyar Nyelv Éve. Szép megemlékezések születtek mindkét évvel kapcsolatban.⁴

Nemeskürty István írta: „Vitathatatlan, hogy 1541 óta nyelvünk nemzetfenntartó erő.”
Füst Milánnal búcsúzunk a cikk olvasójától:

„Szent e nyelv! S több kincsed nincs neked!
Ne hagyj tehát, hogy elmerüljön, visszasüllyedjen a ködbe,
melyből származott...” (A magyarokhoz)⁵
Minden rajtunk múlik! Ezt tudjuk mondani 2010-ben.

IRODALOM

1. Rubicon 2010/2 -a szabadkőművesekkel foglalkozó tematikus szám; A magyar irodalom története 1849-ig II. jav. Kiadás Bp., 1964. 277-291. p.; Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bp., 1928. 94-98. p.
2. Nemeskürty István: A magyar irodalom története 1000-1945. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. 398-399. p.
3. A Pesti Hírlap nyelvőre. Szerk.: Kosztolányi Dezső. (A Pesti Hírlap ajándéka.) Légrády Testvérek kiadása és nyomása. Bp. (É. n.)
4. Nyelvet öltünk! (Interaktív utazó kiállítás Kazinczy emlékére) Vasárnapi Hírek, 2009. júl. 05. (2009/27 16. p.) A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Balassa Intézet utazó buszos kiállítást szervezett. A nyelvhasználatot és a nyelvtörténetet játékosan mutatták be. A busz szlovákiai és szlovéniai helyszínekre is ellátogatott.; 2009 a Csillagászat Nemzetközi Éve is volt. Galileo Galilei 400 éve először használt csillagászati távcsövet. 2010-ben megemlékezünk Kosztolányi Dezsőről (1885-1936): 125 éve született és Szabó Lőrincről (1900-1957): 115 éve született. 1635-ben (375 éve) pedig Pázmány Péter megalapította a nagyszombati egyetemet.
5. Nemeskürty István: Magyar Századok. Szabad Tér Kft. 2006. 623. p.

KISS FERENC
nyugdíjas tanár
Tapolca

Emlékeim: naplómat olvasva

Gyermekkorom színhelye a homokbuckákkal, szőlőültetvényekkel, akácokkal, gyümölcsösökkel, száraz füves pusztaságokkal tarkított kecskeméti tanyavilág. A homoki szőlőkultúra megteremtése Wéber Ede nevű svájci tanár érdeme. Innen a „Helvécia” név eredete.

Apai és anyai águ őseim között egyaránt található napszámos, fejjögulyás, aratórészes, csikós, juhászbajtár, kanász, summás, feles bérlő, zsellér, szolgáló. A családok zöme kéziszerszámot használt – sarló, kasza, cséphadaró, ásó, gereblye, vasvilla, széles hátú kapa, keskeny saraboló, metszőkés, rokka, fűrészbak, keretes fűrész, lapát, vályogvető stb. Ekét, szekeret a gazduraméktól lehetett kölcsönkérni. A szállítás legfőbb eszköze a talicska. Gyermekkoromban még a kerékpár is ritkaságszámba ment.

Kisiskolás éveimet (1942–1950) a tanyavilágban voltam kénytelen elfecsérelni. Az írás-olvasás tudományát már az első tanév folyamán hibamentesen, gördülékenyen elsajátítottam. A második tanév végére a számolás négy alaplüveletét is tudtam használni papálcikák igénybevétele nélkül.

Ennyi „tudomány” birtokában már akár a Révai Lexikont is kézbe vehettem volna. Egy tanyai gyerek számára csak az évente megrendezett templomi „búcsú” jelentett némi szórakoztató időtöltést. De könyvekkel itt sem találkoztam.